

O FUNKCIJI GLAGOLOV Z OSLABLJENIM POMENOM TIPA BITI*

V predavanju nameravam obravnavati eno od skupin glagolov s tako imenovanim oslabljenim pomenom, kot so označeni v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, kjer ima ta oznaka različen pomen, oziroma glagolov z nepopolnim pomenom, kot se imenujejo v slovenski jezikoslovni tradiciji. Poskušala jih bom opredeliti glede na druge glagole in prikazati njihovo obravnavanje v slovenskih slovnica. Pri tem bom morala upoštevati tudi dopolnilo, ki ga potrebujejo v stavku za opravljanje svoje funkcije. Navedla bom tudi njihov pomen pri izražanju v našem jeziku.

Eden od kriterijev delitve glagolov je pomenska polnost oz. nepolnost in pomenska samostojnost oz. nesamostojnost. Ta vidik je sicer semantičen, izraža pa se v sintaksi stavka, in sicer v tem, v kolikšni meri glagol kot povedek potrebuje dopolnilo, da lahko izrazi svojo vsebino. To dopolnilo je s sintaktičnega stališča lahko različne vrste; to je predmet, prislovno določilo ali pa povedkovo določilo. Če npr. vzamemo glagol *ležati* v zvezah: *drevo leži, človek leži*, si lahko predstavljamo njegovo vsebino brez dopolnila. V zvezi *vas leži* pa je potrebno še prislovno določilo, npr. *vas leži v dolini*, da lahko ugotovimo, kaj ležati v zvezi z vas pravzaprav pomeni. V tem primeru ne moremo govoriti o nepopolnem pomenu, ker ima glagol popoln pomen, brž ko dobi potrebno dopolnilo. Tako je tudi pri glagolu *govoriti*. V stavku *nekdo govori* je pomen razumljiv brez dopolnila. Če pa bi glagol *govoriti* hoteli uporabiti v pomenu *izražanje določene vsebine*, pa je potreben predmet ali prislovno določilo: *govori resnico* ali *govori zelo strokovno*.

Dosti težje je določiti pomen glagola v stavku *hiša je visoka*, če vzamemo najznačilnejši primer glagola z nepopolnim pomenom. V tem primeru pomeni *je* le pozitiven odnos med stvarjo v osebku in lastnostjo, izraženo s pridevnikom, in sicer glede na prisotnost te lastnosti oziroma določeno stanje osebkga glede na lastnost. Zato govorimo v tem primeru o glagolu z nepopolnim pomenom. V stavku se kaže njegova nepopolnost tako, da dopolnilo ni samostojen stavčni člen, pač pa skupaj z glagolom tvori en stavčni člen, povedek. *Biti* v omenjenem tipu in skupina glagolov, ki se naslanja nanj, niso edini pomensko nepopolni glagoli. Taki so še fazni in modalni glagoli, npr. *začeti, nehati*, oz. *hoteti, moči*, *morati* itd. Tudi ti ne izražajo samostojnega dejanja ali stanja, pač pa le na poseben način opredeljujejo dejanje, izraženo z drugim glagolom. Tako fazni glagoli opredeljujejo z nedoločnikom izraženo nedovršeno dejanje glede na začetek ali konec, npr. *nehal je govoriti*. Modalni glagoli pa izražajo odnos osebkga do dejanja, izraženega z glagolom. S tem odnosom je podana njegova uresničljivost. Vse tri skupine glagolov imenujejo v češki in slovaški jezikoslovni literaturi pomožni glagoli (primerjaj Morfologija slovenskega jezika 1966 ali Jed-

* Referat, prebran na zborovanju slovenskih slavistov v Postojni 2. oktobra 1975.

lička-Havranek Česká mluvnice in dr. Ružička, K problému pomocných slovies, Slovenská reč 1957).

Iz povedanega sledi, da skupina glagolov, ki bo predmet našega obravnavanja, ni edina skupina glagolov z nepopolnim pomenom, čeprav ima tako, nekoliko nenatančno ime v Breznikovi slovnici, v slovnici treh avtorjev in v Toporišičevem Slovenskem knjižnem jeziku pa tudi Pogorelčeva tako imenuje te glagole v svoji razpravi o dopolnilniku (Dopolnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji, Linguistica XII, 1972 in Dopolnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji, JiS 1974/75, št. 5). V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je ta kategorija glagolov označena s pojasnilom z *oslabljenim pomenom*, ki opozarja, da se ti glagoli pomensko deloma naslanjajo na osnovni popolni pomen določene glagola, vendar je ta oslabljen. Posebno ime med njimi ima le biti, ki ga Breznik imenuje s slovenskim izrazom *vez ali z* v jezikoslovju splošno rabljenim izrazom *kopula*. Biti v funkciji vezi je treba dobro razlikovati od biti v funkciji morfema, ki se v slovenščini uporablja za tvorbo opisanih glagolskih oblik časov in naklonov in temu Toporišič pravi pomožnik (SKJ III/142), npr. iti — je šel, bo šel, bi bil šel ipd.

Da bi pokazala zapletenost določanja teh glagolov, bom navedla njihovo obravnavanje v češčini in slovaščini, kjer so jim posvetili precej pozornosti, zlasti zaradi dopolnila v stavku. V češkem jezikoslovju se pod tako imenovano »čisto spono« razume navadno le glagol biti (npr. Šmilauer Novočeská skladba, 1966, 155), medtem ko druge glagole, ki potrebujejo dopolnilo, imenuje *nepolno* pomenske (str. 348). Nekateri uvrščajo glagol biti v okvir tako imenovanih *sponskih glagolov*, kot *být, byvat, stát se, stávat se* (Jedlička-Havranek Česká mluvnice, 1963, 216) ali pa to skupino še bolj razširjajo, čeprav biti dajejo posebno mesto: *být, stát se, zdát se* in prehodni ekvivalentni *mít, učinit, zvolit, jmenovat* koho jakim, čim, kym ali zač; *pokládat, považovat, chápat, zač* (Kopečný, Základní české skladby, 1962, 176) ali pa biti izločijo, njegove prave sinonime tipa *byvat* imenujejo *sponske* glagole, druge, tipa *stát se* in *zdát se*, pa *polsponske* (npr. R. Zimek, Problematika spony v ruštině v porovnání s češtinou, 1963).

Nekoliko enostavnejše je reševanje v slovaščini, kjer sicer glagolu biti priznavajo posebno mesto, vendar ga obravnavajo v okviru tako imenovanih sponskih glagolov, tipa *stat'sa, zdat'sa, citit'sa, tvarit'sa*, (prim. Ružička, K problemu pomocnih slovies, Slovenská reč 1975, 296, Sporne otázky slovenskej morfologie, Slovenská reč 1956, Morfologija slovenskega jezika 1966, M. Marsinova, Sémantický rozbor sponových slovies, Slovenská reč 1956). Ne vključujejo pa razen Marsinove v to kategorijo prehodnih glagolov.

V slovenski jezikoslovni literaturi so se ti glagoli obravnavali različno, predvsem glagol biti se je omenjal še posebej. Če bi jih hoteli poimenovati, bi jim po češkem in slovaškem zgledu lahko dali ime *vezni glagoli*.

Drugo vprašanje je *pomensko dopolnilo* pri teh glagolih. V Breznikovi in Toporišičevi slovnici se imenuje *povedkovo določilo* ne glede na to, če stoji za *biti* ali za drugimi glagoli tipa *postati, zdeti se* ali za prehodnimi tipa *narediti za, izvoliti za*, v slovnici treh avtorjev je to *povedno določilo*. Termin *povedkov*

prilastek sta uporabila Breznik in Toporišič za poimenovanje neobveznega dopolnila pri pomensko polnih glagolih. (Breznik: *Vrnil se je zdrav in vesel. — Umrl je kot junak /kot junak/.* — Toporišič: *Sava teče motna. — Sin se je vrnil iz partizanov heroj. — Rada bi te enkrat videla zmagovalca.*) Pogorelčeva v citirani razpravi omejuje *povedkovo določilo* na dopolnilo ob pomožniku, pod katerim razume glagol biti, medtem ko za dopolnilo pri drugih glagolih predlaga termin *dopolnilnik*, pri tem pa za češkimi zgledi (Jedlička-Havránek, Č. m. 345, Šmilauer, Baber-Grepl itd.) loči skupino glagolov z nepopolnim pomenom, ki potrebujejo »določevalni dopolnilnik, in jih razvršča v pet skupin a) *postati, zdeti, videti je + dop. 1*; b) *čutiti se, pokazati se + dop. 1 (4)*; c) *imenovati za, poklicati za ... roditi za + 4. skl*; č) *imeti, pustiti + dop. 4*; d) *pokazati se (kakor)*; na drugi strani pa je skupina polnopomenskih glagolov, pri katerih je pomen povedka lahko dopolnjen s tako imenovanim »dopolnjevalnim« *dopolnilnikom.*

Če je glagol biti brezpomenski in le nosilec povedkovih gramatičnih kategorij, to je osebe, števila, časa in naklona, potem je upravičeno, da ga ločimo od drugih glagolov. Če pa ima pomen, pa četudi je zelo splošen, potem ga je treba obravnavati v okviru drugih istovrstnih glagolov, čeprav mu je treba priznati osrednje mesto. Iz tega izhajajo od upoštevanih avtorjev slovaški avtorji, Zimek in deloma tudi Kopečný zato štejeta med sponske oz. polsponske tiste glagole, ki izražajo podobno vsebino *eksistence* določene lastnosti pri osebkju oziroma stanje osebkja kot vez biti, samo da je ta omejena na začetek ali potek, ima torej *fazno značilnost*, npr. *je nespameten — postaja nespameten; je živ — ostal je živ*, ali pa je realnost eksistence le predpostavka osebe, ki ni osebek, ali pa je omejena na počutje ali videz osebe, ki je osebek. Ta element pa je *modalen*: *zdi se nespameten, čuti se bolnega, dela se bolnega*. Gre torej za dve varianti pomena vezi biti za fazno in modalno. Po tem kriteriju uvrščajo glagole tipa *stát'se* in *zdát'se* skupaj z biti v eno skupino. Pri tem pa slovaški avtorji in Zimek izključujejo prehodne ustreznike teh glagolov, to je glagole tipa *imeti, narediti*, češ da je dopolnilo pri njih drugačne narave, nanaša se pravzaprav na predmet in ga lahko razvežemo v samostojen stavek, npr. *ponavljanje dela razpravo dolgovезno — ponavljanje povzročá (= dela), da je razprava dolgovезna*. Kopečný in Marsinova pa dopuščata tudi prehodne ustreznike. Tako razumevanje *sponskih oziroma polsponskih glagolov* seveda ne dopušča, da bi za njim stal samostojni stavčni člen, pač pa tvorijo s pripojeno besedo en stavčni člen, kar je v skladu z obravnavanjem v naših slovnicaх.

Poglejmo si, katere glagole navajajo naše slovnice za ta tip glagolov. Razvrstila jih bom glede na pomenski odnos do biti, kot sem ga pokazala zgoraj.

Osebkovi (neprehodni) glagoli z nepopolnim pomenom:

1. *biti* Br., 3 avt., T. (tip: Oče je kovač. Kruh je okusen; 3 avt. še: Je pri zavesti. Kruh je zanič.; T. še: Kdor dvomi, je izdajalec).
2. *postati* Br., 3 avt., T.; *ostati* Br., 3 avt., T. (tip: Brat je postal zdravnik. Ostala je sama.; 3 avt.: Vse je ostalo po starem); *spremeniti se* v T. (brez zgleda).
3. a) *zdeti se* Br., 3 avt., T. (tip: Zdiš se (mi) nesrečen; *veljati za* T. (brez zgleda).
b) *čutiti se* 3 avt. (tip: čutiti se zdravega).

b) *čutiti se* 3 avt., tip: *čutiti se* zdravega.

c) *delati se* Br., 3 avt.; *kazati se* 3 avt., T; *napraviti se* 3 avt.; *izkazati se* Br., 3 avt. (tip: Izkazal se je pravičnega moža). Br. te primere navaja le pri obravnavi predmeta, kot primer povednega tožilnika. 3 avt. štejejo dopolnilo v imevalniku pri teh primerih za narečno, T. navaja samo tožilnik.

4. *imenovati se* Br., 3 avt.; *klicati se* Br., 3 avt.; *pisati se* Br. (tip: To zdravilo se imenuje penicilin; za Prešerna se piše).

5. *biti za* Br., *služiti za* Br. (tip: Tam je služila za dekle).

6. *učiti se za* 3 avt., T. (tip: Učiti se za krojača).

7. *izvoljen biti za kaj* Br., *imenovan biti za kaj* Br. (tip: Bil je izvoljen za kralja).

Če izhajamo iz omenjenega kriterija Zimka in slovaških avtorjev, so problematični primeri iz točke 4, tip *imenovati se*, kjer gre za prislovno določilo, kar Kopečný razlaga s primerom *Imenuje se lepo*, Miloš, češ da more imeti prislovno določilo za apozicijo le prislovno določilo. Odpadli bi tudi primeri tipa *izvoljen biti za*, če ne bi uvrstili v to kategorijo pomensko nepopolnih prehodnih glagolov. Problematičen je tudi primer *biti, služiti za dekle*, ker v takem primeru *biti* nima funkcije vezi. *Učiti se za* je lahko v določenem pomenskem razmerju do *postati*, lahko pa ga razumemo kot prislovno določilo namena (Kopečný 179). Naštela sem le primere tovrstnih glagolov iz naših slovníc, možni pa so seveda še drugi. Taka sta npr. pogovorna *priti*, v primeru prišlo mi je slabo ali *izgledati* v primeru izgleda bolan ipd. Prvi ustreza glagolu *postati*, drugi pa gre v skupino *zdeti se*.

Glede na dosedanje obravnavanje prehodnih, t.i. predmetnih glagolov v naših slovnícah bom upoštevala tudi te in jih razvrstila podobno, kot sem osebkeve.

Predmetni glagoli z nepopolnim pomenom:

1. *izvoliti za* Br., 3 avt.; *postaviti za* Br., 3 avt.; *izbrati za* Br., 3 avt. (tip: Br. Postavili so si ga župana, za župana, županom; 3 avt. imajo za navadnejšo obliko *z za*, T. pa upošteva samo obliko *z za*. Br. obravnava te primere pri predmetu kot primer povedkovega tožilnika.

2. *imeti za* Br., 3 avt. (tip: Vaščani so imeli Matija za tepca); *čislati, ceniti, poznati* navaja Br. pri predmetu kot povedkov tožilnik (tip: Vsi ga poznajo kot vestnega delavca).

3. *imenovati* Br., 3 avt. (tip: Imenujem te prijatelja).

4. *pitati z* Br., 3 avt.; *zmerjati z* Br., 3 avt. (tip: Pitali so jih z lenuhi).

5. *držati* 3 avt., *imeti* 3 avt. (tip: Nogavico je imela vedno skrito pod vzglavjem).

Tip *izvoliti koga za kaj* ustreza tipu *postati* pri osebkovih glagolih, *imeti za* ustreza tipu *zdeti se*; *imeti* ki bi ustrezal *biti*, npr. v tipu *Sina* ima zdravnika ali *Imamo lepó* in pod. pa naši slovničarji ne navajajo. Primeri pod točko 3, 4 in 5 ne sodijo med tovrstne glagole.

Poglejmo si še vlogo teh glagolov v stavku. Omenili smo že njihovo *sintaktično vlogo*, ki je v tem, da omogočajo imenskim besedam v stavku opravljati funkcijo povedka. S to besedo skupaj pa v stavku izražajo tudi *določeno vsebino*. Za izhodišče si bomo vzeli glagol biti in si ogledali, kaj lahko izraža kot vez *skupaj* s pripojeno besedo. Vsebina tega jeseveda odvisna od imenskega dela, saj smo rekli, da je vsebina samega biti zelo splošna, vendar pa tudi ta ne more izraziti določene vsebine brez biti. Tako na osnovi Kopečnega kot Zimka in glede na obdelavo v našem slovarju, moremo reči,, da se s pomočjo biti in pripojenega imenskega izraza, ki ni katerikoli, ampak gre le za določene pomenske skupine (prim. J. Kozlevčar O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi JiS 1969/70), izražajo naslednji glavni logično semantični odnosi.

A. *Logično semantični odnosi, ki jih izraža vez biti s pripojenim izrazom v dvo-delnem stavku:*

1. *kvalifikacija osebk*a) *s trajnejšo lastnostjo, ki izraža vrednotenje, označevanje* (npr. otrok je nadarjen, on je moder človek), *izvor* (hiša je iz lesa) ali *svojino* (knjiga je moja, vrt je sosedov); b) *s predhodno lastnostjo oz. stanjem*: otrok je bolan, pšenica še ni zrela; hiša je naprodaj, bolnik je pri zavesti, dolžen sem mu veliko vsoto denarja. *Včasih imamo odtene modalnosti*: vesel sem tvojega prihoda, dolžen sem ti pomagati.

2. *klasifikacija osebk*a, npr. prijatelj je učitelj, lev je zver. Pri izražanju klasifikacije je pojem, izražen s samostalnikom v povedku, zmeraj širši kot pojem, ki ga izraža samostalnik v osebku.

3. *identiteta osebk*a: to je moja sestra, pedagogika je nauk o vzgoji, ena in ena je dve.

Z leksikalnega stališča je zanimivo zlasti izražanje prehodne lastnosti oz. stanja. Tu je pogostna varianta pomensko samostojen glagol, vendar se oba izraza večkrat stilno ali pa pomensko razlikujeta. Pomensko razliko med obema izrazoma vidimo npr. v zgledu: *Vesel sem tvojega prihoda* — veselim se tvojega prihoda. Pri primeru veselim se prihoda, prihod še ni uresničen, kar se vidi, če prihod razvežemo v odvisnik: *Veselim se, da boste prišli* (ne pa da ste prišli); pri *vesel* pa je stavek *Vesel sem, da ste prišli* popolnoma možen. V zvezi *dolgujem mu veliko vsoto denarja* in *dolžan sem mu veliko vsoto denarja* pa je izraz *dolgujem* le nekoliko bolj knjižen od izraza *dolžen sem mu*. Stavek *Hiša je naprodaj* ima za varianto *Hiša se prodaja*, ki je nekoliko starinska in pisarniška. Teh dvojnic je zelo dosti.

Drugi glagoli z nepopolnim pomenom ne izražajo sicer vseh logično semantičnih odnosov kot biti, vendar se ujemajo z biti vsaj v katerem izmed njih. Tako se npr. postati uporablja predvsem v zvezi z dopolnili, ki izražajo pri biti klasifikacijo, npr. postal je inšpektor, vojak, lahko pa tudi v zvezi z izrazi, ki izražajo tam kvalifikacijo, lastnost, npr. *postal je len, otrok je postal nekam bled*. V zadnjem primeru so se v slovenščini priporočali ustrezni polnopomenski glagoli, če so obstajali. Zlasti za nadomeščanje nedovršnika postajati + pridevnik je v slovenščini na razpolago posebna glagolska kategorija tipa po-

stajati siv — *siveti*. Tudi v tem primeru je med obema izrazoma pomenski ali pa stilni razloček. *Zakaj si postal bled* je zamenljiv z izrazom *zakaj si prebledel* le da je *postal bled* nekoliko bolj pogovoren. V zvezi *otrok je postal nekam bled* pa nimamo popolnoma enakovrednega nadomestila.

Tudi drugi pomensko nepopolni glagoli se ujemajo z biti, zlasti pri izražanju klasifikacije, osebe ali stvari, izražene v osebku.

B. Logično semantični odnosi, ki jih izraža vez biti s pripojenim imenskim izrazom v enodelnem stavku:

Izraža predvsem dvojce a) *stanje osebe ali stanje v naravi* b) *časovne, krajevne in prostorske okoliščine*. Pri izražanju stanja osebe je ta kot nosilec stanja izražena v dajalniku ali tožilniku, imenski del osebka pa je prislovna beseda, ki ima v okviru prislova prav zaradi te posebne — *predikativne vezave*, ki ni značilna za prislove, posebno mesto in zato v novejšem jezikoslovju imenujejo tovrstne besede predikativi. Gre za tip: *Slabo mi je*, *Strah me je*, *Zelo mi je dolgčas*. Pri izražanju stanja v naravi pa nosilec stanja ni izražen, npr. bilo je hladno, bilo je zelo mraz, megleno je ali pa tudi megla je. Imenski del je prislovna beseda, kot pri izražanju stanja osebe ali stanja v naravi, ali pa samostalnik. Časovne in prostorske okoliščine so izražene v primerih: *Pozno je in se nam mudi*. Do tja je daleč. Še *prezgodaj je za setev* ipd.

Tudi v enodelnih stavkih se poleg biti uporabljajo še drugi tovrstni glagoli, npr. *postati*; *postalo ji je slabo* ali pogovorno *priti* — *prišlo ji je slabo* ali *tukaj se zdi prijetno* ipd. Seveda se stanje tudi v tem primeru lahko izraža s polnopomenskimi glagoli, če ti obstajajo, in tudi tukaj obstaja med obema načinoma izražanja pomenski ali stilni razloček: *Strah me je* — *bojim se*; *Sram me je* — *sramujem* se ipd. Pri tipu s *postati*, *postajati se* v slovenščini priporoča nadomeščanje s polnopomenskim glagolom, če ta obstaja, npr. *postalo je hladno* — *shladilo se je*, kar pa smo omenili že pri dvodelnih stavkih.

Če povzamemo: v slovenski jezikoslovni tradiciji smo pod izrazom glagoli z nepopolnim pomenom razumeli predvsem vez biti in glagole, ki opravljajo podobno vlogo kot ta. Te glagole družijo skupna lastnost, da v stavku nujno potrebujejo dopolnilo, ki je imenske narave, t. j. samostalnik, pridevnik, števnik, zaimek ali prislov. Po tem se ločijo od drugih glagolov z nepopolnim pomenom, zato bi bilo dobro, da bi jih tudi posebej poimenovali. Medtem, ko je nesporno, da *biti* z dopolnilom tvori en stavčni člen, so pri drugih glagolih mnenja različna. Dejstvo je, da je razloček med tipom dela se bolan in Sava teče motna, kar kaže razvezava: Sava teče. Sava je motna, prvega primera pa ni mogoče razvezati (O pomembnosti značilnosti, da je lastnost izražena z dopolnilom v funkciji povedkovega prilastka v časovnem odnosu do časa, izraženega z glagolom v stavku, prim. Kačalovo mnenje v knjigi *Doplnok v slovenščini*, Bratislava 1971. Zato to dopolnilo imenujejo tudi drugi predikat). Glede na to in tudi glede na našo jezikoslovno tradicijo bi glagole tipa *biti*, *postati*, *zdeti se* imeli za eno kategorijo, o prehodnih primerih pa bi kazalo še razmisliti, kakšno mesto imajo v okviru prehodnih glagolov sploh in kakšen je odnos njihovega dopolnila glede na povedkovo določilo oziroma predikativni prilastek.